

کتابخانه‌های مساجد؛ سرآمد فعالیت کانونهای فرهنگی و هنری مساجد

گفتگو با حجت الاسلام والمسلمین محمدرضا حشمتی
دبیر ستاد عالی هماهنگی و نظارت بر کانونهای فرهنگی و هنری مساجد

با مخازن غنی کتاب بودند. یکی از بزرگترین و مشهورترین این کتابخانه‌ها در قرن نهم میلادی، کتابخانه‌ی الازهر است که این کتابخانه‌ی مسجد مشهور، در قرن هجدهم میلادی به کتابخانه‌ی دانشگاه الازهر پیوست. همچنین کتابخانه‌های مساجد دمشق، بغداد، تونس و... را می‌توان نام برد. در ایران نیز مسجد اعظم قم از کتابخانه‌ی بسیار بزرگ و مناسبی برخوردار است که در کنار حوزه‌ی علمیه‌ی قم، محل تحقیق و تفحص و علم‌آموزی طلاب به‌شمار می‌رود. مسجدجامع گوهرشاد و نیز مساجد یزد و تبریز نیز از کتابخانه‌های مناسب با مخازن غنی برخوردار بوده‌اند. در تهران نیز، بخصوص در زمان قاجار، در خود مساجد کتابخانه ایجاد می‌شد. چون ایجاد مسجد با آموزش و مدارس علمی و دینی همراه بود، تأسیس کتابخانه‌ها در مساجد نیز رونق داشته است. در دوران گذشته، کتابخانه فقط در مساجد مفهوم پیدا می‌کرد و ایجاد کتابخانه در خارج از مساجد و در داخل شهر چندان رواج نداشت و هویت اصلی کتابخانه‌ها به مساجد بوده است.

○ قبل از تشکیل ستاد عالی هماهنگی و نظارت بر کانونهای فرهنگی و هنری مساجد، آیا کتابخانه‌های مساجد متولی خاصی داشتند؟

○ چه رابطه‌ای بین مساجد و کتاب و کتابخانه در تاریخ اسلام وجود داشته است؟
○ هرچند تاریخ دقیق تأسیس کتابخانه‌های مساجد چندان روشن نیست، می‌توان گفت که از صدر اسلام، مساجد علاوه بر ایفای نقش عبادی، نقش تعلیمی نیز برعهده داشته‌اند. آثار و بقایای مساجد در تمام دنیا نشان می‌دهد که ساخت و ساز آنها با علم و دانش و تدریس و آموزش هماهنگ بوده است. با گسترش اسلام در جهان، به ویژه در کشورهای هند و پاکستان و ایران، نشر فرهنگ اسلامی با کتاب و قرآن، به ویژه از قرن دوم هجری، در مساجد شروع شد؛ و مساجد فقط با منبر و خطابه مردم را راهنمایی و هدایت نمی‌کردند، بلکه تعلیم و آموزش در سرلوحه‌ی امور مساجد بود. با ایفای نقش تعلیمی، مساجد به دانشگاههایی برای آموزش علوم دینی تبدیل شدند. در کنار اکثر مساجد مهم، مدارس علمی و حوزه‌های علوم دینی تأسیس می‌شد و مسجد کانون فعالیت‌های علمی و دینی قرار می‌گرفت. ضرورت دستیابی به منابع علمی برای متعلمین باعث شد تا علاوه بر کتابهای مذهبی، کتابهای دیگری نیز تهیه و در مساجد قرار داده شود. اوج کتابخانه‌سازی در کنار مساجد یا ایجاد کتابخانه در مساجد به دوره‌ی سامانیان برمی‌گردد. در شهرهایی مثل بخارا و نیز الازهر، مساجد دارای کتابخانه‌های وسیع

○ آثار و بقایای مساجد در تمام دنیا نشان می‌دهد که ساخت و ساز آنها با علم و دانش و تدریس و آموزش هماهنگ بوده است

با ایفای نقش تعلیمی، مساجد به دانشگاههایی برای آموزش علوم دینی تبدیل شدند. در کنار اکثر مساجد مهم، مدارس علمی و حوزه‌های علوم دینی تأسیس می‌شد و مسجد کانون فعالیت‌های علمی و دینی قرار می‌گرفت. ضرورت دستیابی به منابع علمی برای متعلمین باعث شد تا علاوه بر کتابهای مذهبی، کتاب‌های دیگری نیز تهیه و در مساجد قرار داده شود

○ خیر، تا قبل از تشکیل ستاد، هیچ متولی خاصی برای امر کتابخانه‌های مساجد وجود نداشت و اکثر خودجوش بودند؛ یعنی با کمک مردم ایجاد، تجهیز و اداره می‌شدند. بعد از تصویب ایجاد ستاد، در سال ۱۳۷۱ توسط شورای عالی انقلاب فرهنگی با هدف احیای نقش واقعی مساجد، کتابخانه‌ها به عنوان کانون اصلی فعالیت‌های فرهنگی و هنری قرار گرفتند، و تجهیز و تکمیل آنها نیز یکی از مأموریت‌های اصلی ستاد قرار گرفت.

○ **ضرورت‌های تشکیل ستاد چه بوده است و در واقع چه عواملی سبب شد که چنین مأموریتی برای ستاد قابل شوند؟**

○ شورای عالی انقلاب فرهنگی به منظور احیای نقش واقعی مساجد، تقویت کتابخانه‌های مساجد را مطرح کرد؛ زیرا زمانی مساجد محور تمامی فعالیت‌های فرهنگی، هنری، علمی و دینی در کشورهای اسلامی، به ویژه ایران بودند. متأسفانه مساجد این نقش محوری خود را کم‌کم از دست دادند و این گونه فعالیت‌ها در مساجد کمرنگ شد. هدف این بود که دوباره مساجد بتوانند نقش محوری خود را به دست آورند. به همین سبب، کتابخانه‌ها در مساجد شکل گرفتند و وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی موظف به نظارت، سیاست‌گذاری و تکمیل و تجهیز کتابخانه‌های مساجد کشور شد.

○ **ستاد علاوه بر فعالیت کتابخانه‌ای، چه فعالیت‌های دیگری دارد؟**
○ ستاد کمتر در کارهای اجرایی کانون‌های مساجد وارد می‌شود. بیشتر، سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و نظارت را به عهده دارد. اما علاوه بر فعالیت کتاب و کتابخوانی، کانون‌های مساجد فعالیت‌های دیگری از جمله فعالیت‌های آموزشی، قرآنی، هنری، به ویژه آشنایی با هنرهای اسلامی، حمایت از نشریات مساجد، مشاوره با جوانان، فعالیت‌های ورزشی، تشکیل انجمن‌های پژوهشی، اجرای مسابقات فرهنگی و... را به عهده دارند، که اکثر این فعالیت‌ها با کمک خود مردم صورت می‌گیرد.

○ **در بین این فعالیت‌ها، کتابخانه‌های مساجد چه جایگاهی دارند؟**
○ از سرآمدترین فعالیت‌های کانون‌های فرهنگی - هنری مساجد، امور کتابخانه‌هاست. هرکس که عضو کانون باشد، عضو کتابخانه نیز هست و در بسیاری از مساجد، کتابخانه‌ها نقش اصلی را در کانون ایفا می‌کنند. در حال حاضر، بسیاری از ساخت و سازهای مساجد کشور همراه با ایجاد محل کتابخانه است. اساس فعالیت‌های کانون، کتابخانه‌هاست.

○ **شما به نقش مردم در اداره و نیز فعالیت‌های مختلف کانون اشاره کردید. درباره مشارکت مردم بیشتر توضیح دهید و بفرمایید که اکثر مخاطبان کانون‌ها چه کسانی هستند؟**

○ با افتخار اعلام می‌کنم که در امر کتابخانه‌های مساجد بیش از ۹۰ درصد هزینه‌ها و فعالیت‌ها، اعم از ساخت و ساز، آماده‌سازی محیط، اداره کتابخانه‌ها و کانون‌ها و... به عهده خود مردم است. مردم خودشان

ایجاد می‌کنند؛ تکمیل و تجهیز می‌کنند؛ و در نهایت، اداره آن نیز به عهده خودشان است. خوشبختانه، این حال خودجوش بودن در فعالیت‌های مساجد به وجود آمده است. کاری که ستاد به عهده دارد و آن هم با کمک مردم، تجهیز کتابخانه‌ها و تغذیه کتاب‌های موردنیاز آن کتابخانه‌هاست.

مخاطبان اصلی ما جوانان هستند و اکثریت آن‌ها را تشکیل می‌دهند. دانش‌آموزان و دانشجویان و تحصیلکرده‌ها که اکثر آنها جوان هستند از اعضا و مراجعان عمده ما محسوب می‌شوند. البته بیشترین مشارکت در اداره و اجرای فعالیت‌های کانون به‌عهده خود این جوانان است و بدون مشارکت مردم در اداره کانون‌ها با مشکل مواجه می‌شویم.

○ **نصف جمعیت کشور ما از زنان تشکیل می‌دهند؛ تعداد دانشجویان زن از مرد بیشتر است؛ در ادارات ما زنان حضور فعالی دارند؛ نقش و حضور زنان در کانون‌های فرهنگی و هنری مساجد چگونه است؟**

○ بیش از ۶۰ درصد مخاطبان کانون‌ها، خانمها هستند؛ به ویژه این که اکثر آنها عضو کتابخانه‌های مساجد نیز هستند. از آنجا که کانون‌های مساجد از یک طرف از جایگاه معنوی بالایی برخوردارند و از طرف دیگر، محل امنی برای فعالیت‌های فرهنگی و هنری و بروز استعدادها و خلاقیت‌ها محسوب می‌شوند، رغبت خانمها به عضویت و فعالیت در این کانون‌ها بیشتر است. ما نیز برای جذب بیشتر این قشر در بعضی از کانون‌ها، به ویژه کتابخانه‌ها محل‌های جداگانه‌ای برای خانمها و آقایان در نظر گرفتیم که هر گروه در بخش خودش راحت‌تر و بهتر فعالیت کند. در بعضی از کانون‌ها که به دلیل بعضی

مشکلات، نتوانستیم محل اختصاصی برای فعالیت خانمها در نظر بگیریم، با نوبتی و شیفتی کردن زمان استفاده از کانون و کتابخانه، سعی کردیم زمینه فعالیت بیشتر خانمها را فراهم آوریم.

○ برای افزایش

کتابخانه‌های مساجد چه

برنامه‌هایی تدارک دیده‌اید؟

○ اگر سائلهایی در سطح مساجد وجود داشته باشد که با معیارهایی که مشخص کرده‌ایم متناسب باشد، آنها را تجهیز و تکمیل می‌کنیم. ما اعلام عمومی کرده‌ایم که اگر مردم سالن مناسبی دارند، ما آنان را تحت پوشش قرار می‌دهیم. از دیگر برنامه‌های پیش‌بینی شده، برگزاری هفته کتاب در مساجد

◀ **شورای عالی انقلاب فرهنگی به منظور احیای نقش واقعی مساجد، تقویت کتابخانه‌های مساجد را مطرح کرد؛ زیرا زمانی مساجد محور تمامی فعالیت‌های فرهنگی، هنری، علمی و دینی در کشورهای اسلامی، به ویژه ایران بودند**

◀ **از سرآمدترین فعالیت‌های کانون‌های فرهنگی هنری مساجد، امور کتابخانه‌هاست. هرکس که عضو کانون باشد، عضو کتابخانه نیز هست و در بسیاری از مساجد، کتابخانه‌ها نقش اصلی را در کانون ایفا می‌کنند**

مخاطبان اصلی ما جوانان هستند و اکثریت آن‌ها را تشکیل می‌دهند. دانش‌آموزان و دانشجویان و تحصیلکرده‌ها که اکثر آنها جوان هستند از اعضا و مراجعان عمده ما محسوب می‌شوند. البته بیشترین مشارکت در اداره و اجرای فعالیتهای کانون به عهده خود این جوانان است و بدون مشارکت مردم در اداره کانونها با مشکل مواجه می‌شویم.

سالانه ۲۰۰ میلیون تومان برای تجهیز کتابخانه‌های مساجد اختصاص می‌دهیم. در حال حاضر بیش از دو میلیون کتاب در سطح کتابخانه‌های مساجد وجود دارد و از این لحاظ کتابخانه‌های مساجد خیلی غنی هستند. البته باید گفت که این آمار فقط مربوط به کتابخانه‌های تحت نظارت ستاد است. اگر ارقام کتابخانه‌های معتبر و بزرگ بسیاری از مساجد و حوزه‌های علمیه دینی به آن اضافه شود، این رقم بسیار بیشتر و چشمگیرتر خواهد بود.

بیش از ۱۹۰ هزار نفر عضو ثابت کانون هستند که اکثر آنها از اقشار تحصیلکرده و جوان کشور هستند. متأسفانه آمار دقیقی از تعداد مراجعان به کتابخانه‌های مساجد در اختیار نیست؛ ولی شواهد نشان‌دهنده روند رو به رشد آنهاست.

از لحاظ کیفی ما روی فعالیت‌های اساسی کار کردیم. حداقل در سال، ۱۰۰ دستگاه کامپیوتر به کتابخانه‌ها اختصاص می‌دهیم. اردوهای نوبتی اعضای کانون از دیگر فعالیتهای ما بوده است. سعی کردیم به طور نوبتی از این کانونها بازدید کنیم که، هم تقویت و تشویقی برای مردم باشد و هم ارزیابی مناسبتری از این فعالیتهای و مشکلات آن صورت بگیرد.

در زمینه پژوهش، تاکنون بیش از ۳۵ کار تحقیقی و مطالعاتی تهیه و ارائه شده است. بعضی از آنها نیز در سطح محدودی منتشر و توزیع شده است.

○ با توجه به نوپا بودن ستاد، احتمالاً مسائل و مشکلاتی بر سر راه فعالیتهای ستاد عالی وجود دارد. برای جمع‌بندی بحثمان، لطفاً مسائل اساسی فعالیتهای ستاد را برشمارید؟

○ شاید اساسی‌ترین بحث، همین سؤال باشد. چند مشکل عمده بر سر راه کانون وجود دارد که بنده در این جا فهرست‌وار بیان می‌کنم. باورها نسبت به مسجد و جایگاه آن، هنوز باوری درست نیست. بسیاری از مسؤولان و کارگزاران نظام شاید به این باور نرسیده باشند. مردم ما به یک عادت دیرینه بیشتر، کارکرد عبادی مسجد را مدنظر قرار می‌دهند و معمولاً برای این نوع فعالیت‌ها اقبال زیادی نشان نمی‌دهند. بنابراین، دو معضل عمده ما به دیدگاهها و باور مردم و مسؤولان برمی‌گردد. اما در بعد پشتیبانی باید گفت دولت و سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی اعتبارات کافی برای اهداف عمده ستاد پیش‌بینی نمی‌کند. در حال حاضر، کل سرجمع اعتبارات ستاد با تمامی کمکهای دریافتی حدود یک میلیارد تومان است و این مبلغ پاسخگوی هزاران مسجد کشور نیست. بیشتر هزینه‌ها را خود مردم تأمین می‌کنند.

از دیگر مشکلات اساسی ما، نیروی انسانی است. نیروی انسانی داوطلب و کارآمد کم داریم. اگرچه افرادی که الان کار می‌کنند واقعاً خالصانه و برای رضای خدا کار می‌کنند، در بخش فرهنگ از نیروی آموزش ندیده و نیز بدون پشتیبانی مناسب نمی‌توان انتظار زیادی داشت.

برای خود مسجد نیز یک سازمان معینی وجود ندارد که از آن حمایت کند. شاید ستاد منظم‌ترین جایگاهی است که از آن حمایت می‌کند. به دلیل این که سازمان معینی برای امر مساجد وجود ندارد و آن را هدایت نمی‌کند، نگاه به آن عام، همه‌جانبه و قوی نیست.

○ از اینکه وقت خود را در اختیار ما قرار دادید، سپاسگزاریم.

از آنجا که کانونهای مساجد از یک طرف از جایگاه معنوی بالایی برخوردارند و از طرف دیگر، محل امنی برای فعالیتهای فرهنگی و هنری و بروز استعدادها و خلاقیتها محسوب می‌شوند، رغبت خانمها به عضویت و فعالیت در این کانونها بیشتر است

کشور، برگزاری نمایشگاه‌های سراسری کتاب در خیلی از مساجد کشور، فعالیتهای قرآنی در ماه مبارک رمضان، اجرای فعالیتهای هنری و برپایی جشنواره‌های هنری است. البته تقاضا برای این گونه فعالیتها بسیار زیاد است.

○ درباره معیارهای ایجاد کتابخانه‌ها ممکن است بیشتر توضیح دهید؟
○ بله، ما معیارهایی برای تکمیل و تجهیز کتابخانه‌های مساجد داریم. البته این معیارها چندان دشوار و سخت نیست. اما باید حداقل شرایط برای ایجاد کتابخانه رعایت شود. محل کتابخانه در محیطی باشد که رفت و آمد برای خواهران و برادران مقدور و راحت باشد. فضای کتابخانه حداقل ۲۰۰ مترمربع باشد. برای مخزن کتابخانه نیز جای مناسبی در نظر گرفته شود. همچنین کتابخانه از نور مناسب، وسایل سرما و گرما و بعضی امکانات دیگر برخوردار باشد.

○ در حال حاضر، چه تعداد کانون و کتابخانه مسجد در سراسر کشور داریم و در سال جاری چه تعداد به آنها افزوده خواهد شد؟

○ در حال حاضر، ۱۲۰۰ کانون فرهنگی و هنری دارای مجوز فعالیت، به طور فعال در مساجد کشور دایر هستند تعداد ۹۵۰ کتابخانه فعال مساجد در سراسر کشور داریم. طبق برنامه، ۱۸۰۰ کانون فرهنگی و هنری در دست اقدام و تأسیس است. همچنین تعداد ۱۱۰ کتابخانه، به مناسبت سال امام علی (ع) در دست تأسیس داریم که بیشتر کتابهای این کتابخانه‌ها را موضوعاتی در زمینه حضرت علی (ع) و ائمه معصومین تشکیل می‌دهند.

○ یکی از مهمترین فعالیتهای امر کتابخانه، تأمین کتاب و دیگر اقلام موردنیاز است. نحوه تأمین و تجهیز کتابخانه‌های مساجد به چه صورت است؟

○ ما معمولاً برای تجهیز کتابخانه‌ها از طریق مناقصه عمل می‌کنیم و تمامی لوازم آن، از قبیل قفسه، میز و صندلی و غیره را از این طریق تأمین می‌کنیم. معاونت فرهنگی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی نیز سهمیه‌ای از کتابهای خریداری شده از ناشران را برای تجهیز و تکمیل کتابخانه‌های مساجد اختصاص می‌دهد. سال گذشته، حدود ۳ میلیارد ریال و امسال طبق برنامه حدود ۴ میلیارد ریال توسط خود ستاد به خرید کتاب اختصاص پیدا کرده است. همچنین کتابهای نهج البلاغه و ادعیه را خریداری و ارسال می‌کنیم در ضمن، کتابخانه‌های مساجد از کتابهای اهدایی نیز بهره‌مند می‌شوند.

○ در یک نگاه کلی، عملکرد سه سال گذشته کانون را چگونه ارزیابی می‌کنید؟

○ در بخش کتاب و کتابخانه، ظرف سه سال گذشته ما شاهد افزایش خوب و چشمگیری بوده‌ایم که حدوداً دوبرابر شده است. یعنی افزایش تعداد آنها طی سه سال گذشته با زمان تأسیس ستاد در سال ۷۱ تا سال ۷۶ برابری می‌کند.

در بهینه‌سازی و نوع حمایت از کانونها و نیز ساختار رسیدگی به مسائل و مشکلات کانونها و کتابخانه‌ها از نظر تأمین کتاب فعالیتهای خوبی صورت گرفته است شاید معادل طول تأسیس ستاد، ما طی این سه سال افزایش کتاب و کتابخانه در مساجد کشور داشته‌ایم. ما حداقل